

⁷ Электронная еврейская энциклопедия. - Режим доступа: <http://www.eleven.co.il/article/13535>; Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем / Ред. Л.Каценельсон и Д.Г.Гинцбург. - СПб, [Б.г.]. - Т. 13. - С. 552.

⁸ Электронная еврейская энциклопедия. - Режим доступа: <http://www.eleven.co.il/article/13535>

⁹ Официальный сайт города Ришон-ле-Цион. - Режим доступа: <http://www.rishonleziion.muni.il/meida/Stats/Documents/2013/2.0.1.pdf>

¹⁰ Лещенок Н. «...Живи по заповедям Торы, а не умри от них» // Мишпоха : Международный еврейский историко-публицистический журнал. - № 19. - Режим доступа: <http://mishpoha.org/n19/19a36.shtml>

¹¹ Рогач В. Еврейские жетоны // Там само. - № 22. - Режим доступа: <http://mishpoha.org/n22/22a37.php>

¹² Там само.

¹³ Российское дипломатическое и консульское представительство в Святой Земле. - М., 2006. - С. 134-141.

¹⁴ ДАОО. - Ф. 2. - Оп. 4. - Спр. 5470. - Арк. 99-99-зв.

Галина Успенська (Одеса, Україна)

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ (20-ті роки ХХ ст.)

На початку ХХ ст. архівна справа у Херсонській губернії була розпорошена, а події 1918 - початку 1920 років (часті зміни влади, громадянська війна, евакуації) призвели до хаосу і в цій царині, багато цінних архівних документів півдня України було вивезено, знищено, втрачено, нові документи відкладалися безсистемно. Як писав проф. Д.Я.Самоквасов, архівна робота на той час характеризувалася терміном «архивное нестроение», архіви були децентралізовані, існуючи при кожній державній установі. Як недоліки архівної справи Д.Я.Самоквасов визначав брак змістовних описів справ, малу чисельність і недостатню кваліфікованість (відсутність вищої освіти) архівних працівників, недоступність документів для дослідників.

Такий стан існував до третього встановлення в Одесі радянської влади на початку 1920 р. Вже у березні того року до Одеси відрядили завідуючого відділом Державного архіву в Петрограді, який привіз декрет від 1 червня 1918 року. На підставі цього декрету 21 березня 1920 року Одеський губревком видав «Положення про Одеський історичний архів», яке регламентувало роботу архіву. Відповідно до цього положення, всі історичні архіви м. Одеси концентруються в Архіві Новоросійського генерал-губернаторства та разом з ним перетворюються на єдиний архівний фонд з назвою Одеський історичний архів; Одеський історичний архів перебуває у підпорядкуванні Одеської губнаросвіти. Організація історичного архіву та керівництво доручається завідуючому відділом Державного архіву в Петрограді. В положенні також вказані основні завдання архіву, а саме - облік, охорона та збір історичних документів м. Одеси.

У 1920-ті роки формування архівних документів визначалось як концентрація архівних матеріалів. Цей процес починається з 18 березня 1920 року (ще до прийняття Положення). Саме в цей день з приміщення архіву канцелярії Новоросійського генерал-губернатора (вул. Ніжинська, 3) представниками обласного архівного управління було знято печатки і тут надалі почав діяти Одеський історичний архів.

Першими фондами архіву стали: Новоросійського генерал-губернатора за 1730-1775, 1779-1874 рр. та Запорізької Січі. У квітні 1920-го додалися фонди: Канцелярії Одеського градоначальника за 1797-1914 рр.; Тимчасового генерал-губернатора м. Одеси і Одеського Градоначальства за 1905-1908 рр. У липні 1920 р. з до приміщення на вул. Щепкіна, 10, де містилась комісія по розробці історико-революційних архівів, були перевезені фонди Одеського жандармського управління, охоронного відділу, цензурних комітетів і канцелярії поліцеймейстера. Всі архівні документи були звалені на підлозі до однієї купи. Протягом 1920 року надійшло ще 15 фондів, серед них: Попечителя Одеського учбового округу за 1830-1920 рр.;

Одеської міської управи за 1795-1919 рр.; Рішельєвського ліцею за 1817-1864 рр.; Дирекції училищ Херсонської, Бессарабської, Катеринославської і Таврійської губерній за 1830-1886 рр.; Дирекції Одеських училищ за 1830-1886 рр.; Херсонсько-бессарабського управління державного майна за 1871-1920 рр.; Опікунського комітету про іноземних переселенців за 1800-1861 рр. та ін.

У 1920-ті роки концентрацією архівів крім Одеського історичного архіву також займалась комісія по збиранню архівних матеріалів, що знаходилась при Одеському юридичному відділі. Але тут концентрація була досить своєрідною - збиралися лише матеріали, які визначалися як такі, що мають історико-революційне значення. Так, з фонду Окружного суду, судової палати та інших судових установ було вилучено справи, що за думкою членів комісії мали історико-революційне значення, інші справи не бралися до уваги та залишалися напризволяще. Вибірка залежала від індивідуальної думки членів комісії.

З 1921 року міжвідомча комісія по концентрації та розробці історико-революційних матеріалів почала планомірний збір друківаних та рукописних матеріалів з історії Жовтневої революції. Члени комісії відряджалися до Балти, Первомайська, Києва, до інших міст. В результаті, було зібрано багато матеріалів з історії професійного, революційного та національного руху на півдні України з 1917-го по 1921 роки.

Ще одним фундатором архіву стала воєнно-історична комісія. Вона була створена в Одесі ще 1 червня 1919 року (у другий прихід радянської влади) та займалась концентрацією архівних справ воєнно-історичного значення. У вересні 1920 року вона отримала статус Одеського відділення Московської воєнно-історичної комісії та перебувала при Одеському губвоєнкоматі. Частина особливо важливих документів, зібраних комісією (наприклад, документи штабів армій Румфронту), вже восени 1920 р. було передано до Москви у Військово-науковий архів.

На початку 1921 року Одеську воєнно-історичну комісію було скасовано (на підставі наказів Революційної військової ради № 82 від 15 березня 1921 року та Одеського губвиконкому від 15 березня 1921 року), а замість неї організовано Одеське відділення військової секції Єдиного державного архівного фонду. Це відділення збирало справи Червоної армії, флоту та царської армії. За період своєї діяльності співробітники Одеського відділення військової секції збрали архіви штабів, частин та установ Румунського та частини Південно-західних фронтів. Також були прийняті документи Одеського військово-окружного суду, Військово-судового відділення, Червоного хреста Руфронту, земського та міського союзів Руфронту, Штабу Одеського військового округу та ін. 1 січня 1923 року Одеське відділення військової секції Єдиного державного архівного фонду було скасовано, частину справ залишили в Одесі, інші були передані до центрального архіву у Москві.

Треба відзначити, що у зв'язку з паперовою кризою 1920-х років багато установ і відомств самочинно використовували в діловодстві архівні документи, завдаючи їм непоправної шкоди та фактично їх знищуючи. Постановою Раднаркому УСРР від 20 квітня 1920 року «Про націоналізацію і централізацію архівної справи на Україні» знищення «непотрібних справ» було дозволено, але встановлено контроль за цією роботою архівними установами. На підставі цієї постанови Одеський губревком видав наказ від 7 липня 1920 року, в якому зазначалось, що всі архіви, включаючи приватні зібрання документів, є загальнонародним надбанням. Заборонялося знищувати документи до створення губернської комісії з вилучення та утилізації непотрібних архівних матеріалів. Пропонувалось всім державним та громадським організаціям, які не зареєстрували свої архіви, негайно це зробити.

У серпні 1920 р. було створено Одеську губернську комісію з вилучення та утилізації непотрібних архівних матеріалів. В її обов'язки входив в першу чергу відбір документів, що мали науково-історичне значення, а також видача установам дозволів на утилізацію та використання макулатурних матеріалів. У 1920-1921 рр. комісія переглянула фонди Одеської контрольної палати, нотаріальних контор, Одеської таможні, установ поштового відомства, судових установ, банків тощо. Але все ж таки випадки знищення документів без відома комісії траплялись. Так, не вдалося зберегти матеріали Одеської контрольної палати за 1918-1921 рр. 1 жовтня 1921 р. діяльність комісії була припинена.

У квітні 1921 року було створено Одеське губернське бюро істпарту, в завдання якого входили збір, зберігання, обробка та популяризація документальних матеріалів про революційний рух та історію більшовицької партії.

Повоєнна розруха, голод, холод в зиму 1921-1922 років призвели до того, що деякі архіви піддавались тої зими неодноразовому пограбуванню. Тому на підставі доповідної записки завідуючого Губархівом про стан архівної справи в Одесі та губернії Одеський губвиконком видав наказ №38 від 23 лютого 1922 р., в якому зазначалось, що всі установи та архіви на території УСРР повинні до особливого розпорядження зберігати справи недоторканими, не допускати знищення чи продажу. Відомчі архіви мали заповнити анкету, в якій були наступні питання: назва, адреса, описання приміщення архіву, які документи знаходяться в архіві (яких установ) та за які роки, чи знищувались документи в архіві, чи загрожує небезпека збереженню документів та які заходи проводились для збереження архіву, що треба зробити в майбутньому для приведення архіву до ладу, під чією охороною архів знаходиться на теперішній час. Завдяки цій інформації про стан архівної справи Губархів мав можливість проводити термінові заходи із забезпечення збереження документальних матеріалів. Так, протягом 1922-1925 років були прийняті фонди Управління державного майна, Червоний хреста Румфронту та інші.

У 1922 році, після об'єднання Миколаївської та Одеської губерній, до складу Одеської губернії увійшли повіти: Єлісаветградський, Миколаївський, Херсонський, Балтський, Дніпропетровський, Первомайський, Тираспольський та Одеський. До цих повітів відряджались наукові співробітники Губархіву, які на місцях приймали рішення щодо охорони та концентрації архівів. За клопотанням Губархіву 8 серпня 1925 року Одеський окружний виконком виніс рішення «Про охорону архівів та упорядкування архівних справ в організаціях». З особами, відповідальними за діловодство, було встановлено тісний контакт, їм надавалися консультації, проводились перевірки роботи відомчих архівів.

З метою популяризації архівної справи та підвищення кваліфікації працівників відомчих архівів у 1924-1925 роках були організовані курси архівознавства. Крім цього було створено гурток, до якого входили співробітники Губархіву та працівники архівних відомств. Під керівництвом наукових співробітників проводилася робота по визначенню фондової належності та складанню описів. В гуртку проводились лекції по палеографії, архівознавству, вивченню положень та інструкцій з архівної справи та ведення діловодства.

Протягом 1924-1925 років наукові співробітники Губархіву провели обстеження архівів фабрик та заводів, а також профспілкових організацій. Про результати обстеження доповідалось президії Губпрофради. Завдяки цим обстеженням на деяких заводах та у профспілкових організаціях були призначені архіваріуси. Постановою президії Одеської губпрофради від 4 жовтня 1924 року в Одесі було створено Центральний архів праці, в якому відкладались документи всіх профспілок та самої Одеської губпрофради. Витрати на утримання Архіву праці розподілялись поміж профспілками, які передали на збереження свої документи. Керівництво архівом здійснювали Губпрофспілки та Губархів.

Співробітники Губархіву упорядковували та описували документи з історії революції, фонди історичного архіву та документальні матеріали радянського періоду. У зв'язку з тим, що не було чітких інструкцій та правил, не було спеціалістів з архівної роботи, принципи та методи упорядкування значно відрізнялись від теперішніх. Перша інструкція Одеським Губархівом була отримана в кінці 1923 року. При упорядкуванні справи не підшивались, не складались заголовки справ, не оформлювались обкладинки, справи не нумерувались. Упорядкування в теперішньому розумінні почалось лише з 1930 р.

У 1925 році у зв'язку з ліквідацією губерній було затверджено нову структуру архівних установ: замість Губархіву з 1 жовтня 1925 році почало функціонувати Одеське окружне архівне управління (ОкRARX, ОкRARXIV) з історичним архівом при ньому.

Одеський ОкRARXIV займався обстеженням та інспектуванням установ та організацій з питань архівної справи, стежив за охороною та упорядкуванням документів відомчих архівів. З метою налагодження зв'язків з архівними установами, підприємствами в містах та районах проводились конференції та наради архівних працівників. На них заслуховувались доповіді з питань політичного та історичного значення архівів, про будівництво архівної роботи на Одещині. За період з 1927-го по 1928 роки взято на облік архіви в районах. Проте з районів документи надходили в жахливому стані, а їхнє упорядкування проводилась в ОкRARXIV.

У березні 1926 року при Окрархіві створено постійну експертну комісію, яка займалась розглядом справ на знищення. 1 листопада 1926 року історичний архів Одеського окрархіву було реорганізовано в Одеський крайовий історичний архів Центрального архівного управління УСРР. Циркуляром № 2725 від 10 грудня 1926 року ЦАУ УСРР зазначено, що основним завданням Одеського крайового архіву є формування наступних матеріалів: губернських установ та організацій, архівних фондів учбових округів, залізниць, судових палат тощо. ЦАУ УСРР пропонувало Одеському крайовому архіву, керуючись вищезазначеним циркуляром, приступити до складання списку фондів, які повинні увійти до складу Крайархіву.

Таким чином, можна дійти висновку, що у 20-ті роки ХХ століття архівна справа на Одещині формувалась шляхом проб та помилок. Разом з тим, відзначимо, що поступово формувалися основні підходи до концентрації документів Національного архівного фонду, які не значно відрізнялися від теперішніх. Основним завданням архіву було і залишається - формування довгострокової соціальної пам'яті суспільства.

¹ Державний архів Одеської області (ДАОО). - Ф. 100. Одеський Губархів. - Оп. 1. - Спр. 60. Накази за 1922 рік. - 25 арк.

² ДАОО. - Ф. 100. - Оп. 1. - Спр. 80. Листування Укрцентрархіву про діяльність Губархіву. - 159 арк.

³ ДАОО. - Ф. 100. - Оп. 1. - Спр. 87. Відомості вимоги за 1923 рік. - 49 арк.

⁴ ДАОО. - Ф. 100. - Оп. 1. - Спр. 113. Звіт про діяльність Губархіву. - 40 арк.

⁵ ДАОО. - Ф. 100. - Оп. 1. - Спр. 114. Звіти про діяльність інших Губархівів. - 80 арк.

Анатолій Хромов (Одеса, Україна)

СТВОРЕННЯ ФОНДУ КОРИСТУВАННЯ: ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У 2015 р. Державний архів Одеської області відзначає ювілейну 95-річну дату від часу свого утворення. За майже столітню історію архіву збереження документів зазнавало численних загроз через низку факторів небезпеки. Як відомо, Одеський архів найбільше втратив у роки II Світової війни. За приблизними підрахунками спеціалістів фонди архівів Одещини зазнали катастрофічних втрат обсягом 1 млн. справ, що становить половину наявних на той час документів¹. У сучасних умовах розвитку української державності, на жаль, зберігаються ризики втрати архівних документів. До найбільших факторів небезпеки для збереження українських архівів, на наш погляд, можемо віднести загрозу терористичних актів та зовнішньополітичної агресії, можливі катастрофічні руйнування будівель архівів старого фонду у наслідок стихійних лих, недотримання умов зберігання через недостатнє фінансування та людський фактор (пошкодження та викрадення документів відвідувачами та співробітниками). Варто сказати чесно, що більшість загроз є актуальними і для фондів Державного архіву Одеської області.

Як відомо, однією із ознак переходу людства від стадії первісності до цивілізації є поява писемності. Питання створення копій документів існує протягом усього історичного розвитку людських цивілізацій: дублювання, переписування, фотографування, копіювання різними системами, сканування, - це далеко не всі методи застосовані архівістами для того, щоб зберегти інформацію з важливих історичних джерел. Тривалий час в архівній справі домінуючою технологією створення копій документів для страхового фонду та фонду користування було аналогове фотографування (мікрофільмування). Розвиток інформаційного суспільства зробив невід'ємними атрибутами архівів комп'ютер, сканери, цифрові фотокамери. Відбувається поступовий перехід державних, комунальних, приватних архівних зібрань від мікрофільмування до оцифрування. Цьому передують декілька причин: швидкий доступ до інформації, розвиток і доступ до інформації через мережу Інтернет, легкість переміщення та копіювання інформації, підвищення якості копій.